

**ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СІМ'Ї ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ
ЯК СУБ'ЄКТА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ****THEORETICAL ASPECTS OF THE LEGAL STATUS OF A MILITARY SERVICEMAN'S
FAMILY AS A SUBJECT OF SOCIAL SECURITY LAW**

Сільченко С.О., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри трудового права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Середа О.Г., д.ю.н., професорка,
завідувачка кафедри трудового права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено висвітленню теоретичних проблем правового статусу сім'ї військовослужбовця як суб'єкта права соціального забезпечення. Визначається, що особлива службова діяльність військовослужбовців, підвищена відповідальність і небезпека під час виконання завдань та обов'язків вимагають встановлення особливих норм і правил, які повинні забезпечувати ефективний механізм соціального захисту військовослужбовців, членів їх сімей.

Звертається увага на те, що термінологічна різноманітність стосовно визначення поняття «сім'я», обумовлена метою правового регулювання, орієнтацією на вирішення нагальних соціальних проблем за допомогою певної галузі права. Проаналізувавши наукові доробки учених у галузі теорії права, цивільного, сімейного, трудового права та права соціального забезпечення авторами сформульовано ключові ознаки сім'ї військовослужбовця, а також визначено її правовий статус як суб'єкта права соціального забезпечення.

Відзначається, що чинне законодавство не містить легального визначення поняття «сім'я військовослужбовця», що пояснюється доцільністю використання термінології, встановленої Сімейним кодексом України, а також відсутністю єдиного підходу стосовно кола осіб, що входять до її складу.

Досліджено основні наукові підходи до визначення правосуб'єктності цієї спільноти, а також окремих членів сім'ї і зроблено висновок про похідний її характер, що визначається наявністю в особі, що входить до складу сім'ї, статусу військовослужбовця.

Звертається увага, що існування спеціального механізму соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей породжує особливий правовий статус сім'ї військовослужбовця, коло прав та обов'язків членів такої сім'ї. Авторі наголошують, що у сфері соціального захисту ключовим суб'єктом є особа, яка має статус члена сім'ї військовослужбовця, а не сім'я в цілому. Встановлення переважно вичерпного переліку осіб, які можуть претендувати на те чи інше благо від держави, а також відсутність можливості всередині сім'ї коригувати цей розподіл, свідчить про переважно публічно-правову природу відповідних правовідносин соціального захисту.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, сім'я військовослужбовця, соціальні ризики, правосуб'єктність, правовий статус, правовідносини.

This article covers the theoretical problems of the legal status of the family of a military serviceman as a subject of social security law. This article defines that the special official activity of military personnel, the increased responsibility and danger during the execution of tasks and duties require the establishment of special norms and rules that should ensure an effective mechanism of social protection of military personnel and their family members

Article draws attention to the fact that the terminological diversity regarding the definition of the concept of "family" exists due to the goal of legal regulation and orientation to solving urgent social problems with the help of a certain field of law. After analyzing the scientific achievements of scientists in the field of legal theory, civil, family, labor law and social security law, the authors formulated the key features of a military serviceman's family, as well as determined its legal status as a subject of social security law.

It is noted that the current legislation does not contain a legal definition of the term "family of a military serviceman", which is explained by the expediency of using the terminology established by the Family Code of Ukraine, as well as the lack of a unified approach to defining the circle of individuals who are part of it.

The main scientific approaches to determining the legal status of this community, as well as status of individual family members, were studied and a conclusion was drawn about its derivative nature, which is determined by the presence of a family member, that has a status of a military serviceman.

Attention is drawn to the fact that the existence of a special mechanism for the social protection of servicemen and their family members creates a special legal status of the family of a serviceman, as well as the range of rights and responsibilities of members of such a family. The authors emphasize that in the field of social protection, the key subject is a person who has the status of a member of a military serviceman's family, and not the family as a whole. The establishment of a mostly restricted list of persons who can claim certain benefits from the state, as well as the lack of an opportunity within the family to adjust this distribution, indicates the predominantly public-law nature of the relevant legal relations of social protection.

Key words: social protection, social security, serviceman's family, social risks, legal personality, legal status, legal relationships.

Постановка проблеми. Військова агресія Російської Федерації проти України, що триває з 2014 року, зумовила необхідність суттєвого збільшення чисельності Збройних Сил України та інші військових формувань, які забезпечують захист держави, її суверенітету і територіальної цілісності. Цей процес активізувався з початком повномасштабного вторгнення РФ та оголошенням в Україні воєнного стану. Тисячі осіб, що мали цивільні професії, були найманими працівниками, самозайнятими особами, підприємцями, студентами, взяли до рук зброю, щоб захистити свою Батьківщину.

Від часу здобуття незалежності в Україні відбувається розбудова армії, органів безпеки, інших військових фор-

мувань. Особливості здійснення військовослужбовцями їх службової діяльності, підвищена відповідальність і небезпека під час виконання завдань та обов'язків вимагають встановлення особливих норм і правил, які повинні забезпечувати ефективний механізм соціального захисту військовослужбовців, членів їх сімей, які часто розділяють усі негаразди і складнощі військової служби.

Як визначено ч. 1 ст. 17 Основного Закону захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах

України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей (ч. 5 ст. 17 Конституції України) [1].

Конституційний Суд України у Рішенні від 18 грудня 2018 року № 12-р/2018 сформулював юридичну позицію щодо розуміння змісту статей 17 і 65 Конституції України. Він вказав, що громадяни України, які захищають Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України, виконують конституційно значущі функції; тож держава повинна надавати їм і членам їхніх сімей особливий статус та забезпечувати додаткові гарантії соціального захисту відповідно до частини п'ятої статті 17 Конституції України як під час проходження служби, так і після її закінчення; щодо осіб, на яких покладається обов'язок захищати Україну, її незалежність та територіальну цілісність, та членів їхніх сімей частиною п'ятою статті 17 Конституції України передбачено особливий соціальний захист, який не обмежено умовами й рівнем, встановленими у статті 46 Основного Закону України; закріплення в Конституції України обов'язку держави щодо забезпечення соціального захисту громадян України, які захищають Вітчизну, суверенітет і територіальну цілісність України, є запорукою його реалізації державою та недопущення зниження рівня соціального захисту цих осіб та членів їхніх сімей [2].

Базові закони, які регламентують питання пенсійного забезпечення, пільг, гарантій, інших заходів соціальної підтримки означених категорій осіб [3–5] були ухвалені у перші роки незалежності України і постійно удосконалюються. Проте нормативно-правове регулювання цієї сфери не є досконалим, створює правові колізії й ситуації невизначеності, що негативно впливає на мотивацію громадян служити у війську.

Набуття особою статусу військовослужбовця стає відправним пунктом процесу поширення на цю особу та членів її сім'ї спеціального механізму соціального захисту. Очевидно, що держава повинна дбати про своїх захисників, їх рідних та близьких. Колосальне збільшення числа таких осіб значно посилює актуальність дослідження їх правового статусу як суб'єктів права соціального забезпечення.

Метою дослідження є здійснення наукового аналізу статусу сім'ї військовослужбовця як суб'єкта права соціального забезпечення, з'ясування питання про склад сім'ї та правомочності під час реалізації права на певні види соціального забезпечення, встановлення співвідношення між правами сім'ї як колективного суб'єкта та окремого її члена.

Досягнення цієї мети передбачає реалізацію наступних завдань: проаналізувати поняття «сім'я військовослужбовця» у змістовному зв'язку з більш широким терміном «сім'я», визначити правовий статус сім'ї військовослужбовця як суб'єкта права соціального забезпечення, дослідити наукові підходи до його розуміння, окреслити особливості статусу сім'ї військовослужбовця, проаналізувати юридичні факти, пов'язані з його набуттям.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правовий статус сім'ї як суб'єкта права соціального забезпечення неодноразово перебував у фокусі уваги дослідників у галузі права соціального забезпечення. Ці розвідки базувалися на наукових доробках цивілістів, фахівців у сфері сімейного права, соціологів, педагогів, фахівців із соціальної роботи та інших дослідників різних аспектів існування сім'ї як основного осередка суспільства, його наріжного каменю. Означені питання у своїх роботах висвітлювали С. Бегмат, О. Губанова, А. Дутко, І. Жилінкова, К. Красник, С. Мних, С. Синчук, Г. Яковлева та інші.

Виклад основного матеріалу. Аналіз чинного законодавства та практики його застосування переконливо засвідчує широке використання поняття «сім'я» як такого, а також у поєднанні з певними додатковими характеристиками, спрямованими на його уточнення для цілей право-

вого регулювання. Зокрема, відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки [6]. Аналогічне визначення містить ст. 1 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», додатково розкриваючи перелік осіб, які входять до складу сім'ї в розумінні цього закону [7].

У деяких випадках цей термін з урахуванням мети правової регламентації розширюється шляхом доповнення іншими складниками. Так, відповідно до ст. 2 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», сім'я з дітьми – поєднане родинними зв'язками та зобов'язаннями щодо утримання коло осіб, у якому виховуються рідні, усиновлені діти, а також діти, над якими встановлено опіку чи піклування, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу [8]. Законодавство використовує також поняття «неповна сім'я», якою вважається сім'я, що складається з матері або батька і дитини (дітей) (ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства») [9].

Наведені приклади переконливо засвідчують, що термінологічна різноманітність, яка притаманна для характеристики даного поняття, має цілком логічне пояснення, адже законодавець враховує мету правового регулювання, намагаючись вирішити ті чи інші суспільні, економічні чи соціальні проблеми, які виникають у житті як окремої людини, так і суспільства в цілому. Тому правова дефініція може мати універсальний або більш вузький спеціалізований зміст, охоплюючи саме ті ознаки, що є ключовими для правових відносин, пов'язаних з її використанням.

З урахуванням поставлених у цьому дослідженні задач, варто звернути увагу на погляди науковців, що характеризують сім'ю.

Так, на думку І. В. Жилінкової сім'єю є об'єднання осіб, осіб, пов'язаних між собою спільністю життя та взаємними правами і обов'язками, що виникають за підстав, передбачених у законі [10, с. 126].

Слід відмітити дослідження В. А. Ватраса, який проаналізувавши позиції багатьох учених у галузі сімейного права, дав наступне визначення сім'ї як правової категорії. Це юридичний зв'язок між фізичними особами, заснований на шлюбі, відносинах родинності, усиновленні та інших підставах, передбачених у законі, який проявляється у наділенні їх на засадах рівності взаємними особистими немайновими та майновими сімейними правами та обов'язками, спільному житті, спільності інтересів та взаємній юридичній відповідальності [11, с. 89].

А. Дудко та С. Мних визначають сім'ю як союз осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, наділені відповідними правами та обов'язками, несуть відповідальність за невиконання чи неналежне виконання сімейних обов'язків, поєднані моральною та матеріальною допомогою і підтримкою. На думку вчених, ознаками сім'ї є такі: спільне проживання як мінімум двох осіб; наявність спільного побуту; взаємні права та обов'язки; передбачена відповідальність у випадку невиконання встановлених сімейних обов'язків; моральна та матеріальна допомога і підтримка членів сім'ї. Обов'язкові ознаки – це пов'язаність спільним побутом і наявність взаємних прав та обов'язків, моральна підтримка членів сім'ї, а факультативні – спільне проживання, юридична відповідальність за невиконання сімейних обов'язків та матеріальна допомога членів сім'ї [12, с. 103].

На думку О. Чутчевої сім'я – це соціальна спільність, що об'єднує фізичних осіб, пов'язаних взаємними правами та обов'язками, які знаходяться у кровноспоріднених, юридичних або фактичних шлюбно-сімейних відносинах або відносинах відповідно до договору про солідарність [13, с. 219].

Відсутність універсального визначення терміну «сім'я» є об'єктивним явищем, оскільки змістовне напо-

внення цього поняття в кожній галузі права має свої особливості, що випливають з характеру суспільних відносин, які є предметом регулювання, блага, права чи інтересу, отримання чи реалізація яких має правове значення для особи тощо. Тому, наприклад, сім'я з однієї людини, як це впливає зі змісту ч. 3 ст. 3 Сімейного кодексу України, не може застосовуватися до пенсійного забезпечення у зв'язку із втратою годувальника.

Якщо аналізувати положення законодавства, що стосується соціального забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей, слід констатувати, що єдиного універсального поняття «сім'я військовослужбовця» законодавцем не сформульовано. Причин цього, на наш погляд, є кілька.

По-перше, базовий підхід до характеристики правового статусу такої сім'ї передусім ґрунтується на приписах Сімейного кодексу України як основоположного документу, що визначає засади шлюбу, особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя, підстави виникнення, зміст особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів. Але цей нормативний акт містить обмеження суб'єктного складу родичів та інших осіб, які офіційно можуть вважатися однією сім'єю (ч. 4 ст. 2 СК України). І мета такого підходу полягає у забезпеченні визначеності правового статусу членів однієї сім'ї, оскільки їх поєднують як майнові, так і особисті немайнові відносини. Тому саме положення Сімейного кодексу України є тим фундаментом, на якому має ґрунтуватися легальне або доктринальне визначення поняття «сім'я військовослужбовця».

По-друге, галузеве законодавство, у тому числі щодо соціального захисту військовослужбовців, для різних видів соціального ризику або видів соціального забезпечення по-різному визначає коло осіб, які вважаються членами сім'ї військовослужбовця. Цей підхід законодавець продемонстрував зокрема в Законі України «Про правовий і соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей». Наприклад, відповідно до п. 6 ст. 9 цього Закону сім'ям військовослужбовців, захоплених в полон або заручниками, інтернованих в нейтральній державі або безвісти відсутніх щомісячно виплачується грошове забезпечення в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. До членів сімей таких військовослужбовців належать дружина (чоловік), а в разі її (його) відсутності – повнолітні діти, які проживають разом з нею (ним), або законні представники (опікуни, піклувальники) чи усиновлювачі неповнолітніх дітей (осіб з інвалідністю з дитинства – незалежно від їх віку), а також особи, які перебувають на утриманні військовослужбовців, або батьки військовослужбовців. Натомість правом на санаторно-курортне лікування у закладах Міністерства оборони України та наділяються лише батьки, дружина (чоловік), неповнолітні діти, а також діти – особи з інвалідністю з дитинства (незалежно від віку), що впливає зі змісту ч. 3 ст. 11 Закону.

У деяких випадках визначення того, хто належить до числа членів сім'ї військовослужбовця, наводиться в підзаконних нормативних актах, наприклад, в абз. 8 п. 4 розд. 1 Інструкції про грошове забезпечення та компенсаційні виплати військовослужбовцям Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України [14]. Це дружина (чоловік), їхні неповнолітні діти (до 18 років), неodrжені повнолітні діти, які визнані особами з інвалідністю з дитинства I або II групи або особами з інвалідністю I групи, непрацездатні батьки, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням військовослужбовця.

Варто відзначити, що Міністерство оборони України намагалось сформулювати офіційний галузевий підхід до цього питання. Так, на думку фахівців Міністерства, під членом сім'ї військовослужбовця слід розуміти особу,

яка перебуває із суб'єктом права на пільги щодо плати за користування житлом і комунальними послугами в правовідносинах, котрі визначаються кровними (родинними) зв'язками або шлюбними відносинами, постійним проживанням з військовослужбовцем, веденням з ним спільного господарства. Такі ознаки (вимоги) застосовуються диференційовано за конкретного визначення членів сім'ї, які мають право на названі пільги. До членів сім'ї військовослужбовця належать його (її) дружина (чоловік), їхні діти і батьки. Щодо них ознака (вимога) ведення спільного господарства із суб'єктом права на пільги з оплати користування житлом і комунальними послугами застосовується лише в передбачених законом випадках. Діти є членами сім'ї незалежно від того, чи є це діти будь-кого з подружжя, спільні або усиновлені, народжені в шлюбі або позашлюбні.

Членами сім'ї військовослужбовця може бути визнано й інших осіб за умов постійного проживання разом із суб'єктом права на пільги і ведення з ним спільного господарства, тобто не лише його (її) близькі родичі (рідні брати, сестри, онуки, дід, баба), але й інші родичі або особи, які не перебувають з військовослужбовцем у безпосередніх родинних зв'язках (неповнорідні брати, сестри; зять, невістка; вітчим, мачуха; опікуни, піклувальники, пасинки, падчерки тощо) [15].

Отже, відчутність легального терміну «сім'я військовослужбовця» зумовлена тим, що механізм реалізації права на певні матеріальні блага передбачає існування правомочного суб'єкта, здатного вчиняти юридично значимі дії, спрямовані на його отримання. На нашу думку таким суб'єктом може бути лише фізична особа, яка діє стосовно себе або як представник іншої особи, яка за законом не може себе представляти особисто у правовідносинах, наприклад, малолітньої дитини. Тому слід погодитися з Г. Яковлевою, яка підкреслює, що правове становище суб'єктів соціального забезпечення відображає їх галузеву правосуб'єктність. Особливість правосуб'єктності у сфері соціального захисту полягає в тому, що дієздатність, як і в цивільному праві, може бути відокремлена від правоздатності і право на соціальний захист може бути реалізоване у соціально-захисних правовідносинах іншими особами [16, с. 70].

Як справедливо відзначає С. Синчук, проблема визнання (чи невизнання) сім'ї суб'єктом цих галузевих правовідносин є однією з найбільш дискусійних в теорії суб'єктів правовідносин соціального забезпечення. Здебільшого дискусія відбувається з приводу того, чи є сім'я цілісним суб'єктом, спроможним у галузевих правовідносинах, чи цю властивість мають лише окремі її члени [17, с. 209].

У питаннях правосуб'єктності сім'ї чи окремих її членів деякі науковці наголошують на тому, що в цілому сім'я має правосуб'єктність лише стосовно пенсій у разі втрати годувальника. У всіх інших випадках суб'єктами виступає не сім'я в цілому, а окремі особи [18, с. 111]. З цим поглядом можна погодитися лише частково. Так, на відміну від порядку призначення пенсії у зв'язку із втратою годувальника за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, де за загальним правилом на усіх членів сім'ї призначається одна спільна пенсія, Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» у ст. 41 передбачено призначення пенсії у зв'язку із втратою годувальника кожному члену сім'ї. Зміни до цього акту, внесені Законом України від 24.03.2022 р., були спрямовані на збільшення розміру пенсії у разі втрати годувальника, адже передбачили можливість призначення за певних умов пенсії, яка перевищує грошове утримання загиблого чи померлого годувальника.

Отже, якщо дотримуватися традиційного підходу до розуміння суб'єкта права як особи, яка є або може бути

носієм суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, встановлених нормами права, то відповідними ознаками суб'єкта права наділяється лише окрема фізична особа. У деяких випадках суб'єктом може бути визнана правова фікція, наприклад, юридична особа [19, с. 26]. Це саме твердження є справедливим щодо визнання сім'ї як суб'єкта права, оскільки це не лише не суперечить суспільним цінностям, але й ґрунтується на конституційних положеннях. Зокрема, відповідно до ст. 48 Конституції України кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

Ураховуючи, що статус військовослужбовців у сфері соціального захисту має більш широкий зміст порівняно з пересічними громадянами, відповідно й обсяг майнових благ, пільг і компенсацій, які надаються їм державою, суттєво переважає обсяг благ для інших осіб. Тому поєднання певної особи з військовослужбовцем в одну сім'ю породжує спеціальну правосуб'єктність такої сім'ї як учасника соціально-забезпечувальних правовідносин. Відповідний юридичний зв'язок, що спирається на визначені відповідно до ч. 4 ст. 3 Сімейного кодексу України підстави створення сім'ї, дозволяє констатувати існування сім'ї військовослужбовця як особливого суб'єкта права соціального забезпечення.

Як вже зазначалося, встановлення кола членів сім'ї, її складу залежить від волі законодавця, який визначає порядок надання того чи іншого блага, що яскраво виявляється під час порівняння прав членів сім'ї військовослужбовців, закріплених у ст. 12, 13, 14, 16, 18 Закону України «Про правовий і соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей». Це дозволяє стверджувати, що в царині соціального захисту все ж головним суб'єктом є особа, яка має статус члена сім'ї військовослужбовця, а не сім'я в цілому.

Висновки. Існуючий в Україні механізму соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей зумовлює встановлення особливого правового статусу сім'ї військовослужбовця. Він передбачає встановлення конкретного кола осіб, що її складають останню, у взаємозв'язку з конкретним благом, надання якого забезпечується в кожному конкретному випадку. При цьому у сфері соціального захисту ключовим суб'єктом є особа, яка має статус члена сім'ї військовослужбовця, а не сім'я в цілому. Встановлення переважно вичерпного переліку осіб, які можуть претендувати на те чи інше благо від держави, а також відсутність можливості всередині сім'ї коригувати цей розподіл, зумовлено переважно публічно-правовою природою відповідних правовідносин соціального захисту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України, затверджена Законом України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 30.04.2024 р.).
2. Рішення Конституційного Суду України від 18.12.2018 р. № 12-р/2018 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 9 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII (справа про соціальний захист ветеранів війни та членів їхніх сімей). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-18#n36> (дата звернення 30.04.2024 р.).
3. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 09.04.1992 р. № 2262-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text> (дата звернення 30.04.2024 р.).
4. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення 30.04.2024 р.).
5. Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист: Закон України від 24.03.1998 р. № 203/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 30.04.2024 р.).
6. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення 30.04.2024 р.).
7. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 01.06.2000 р. № 1768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text> (дата звернення 30.04.2024 р.).
8. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 р. № 2811-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text> (дата звернення 30.04.2024 р.).
9. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення 30.04.2024 р.).
10. Жилінкова І. В. Проблема визначення поняття «сім'я» за Сімейним кодексом України. *Університетські наукові записки*. Хмельницький, 2007. № 2. С. 119–126.
11. Ватрас В. А. Поняття сім'ї у сімейному праві України. *Форум права*. 2009. № 1. С. 83–91.
12. Дутко А. О., Мних С. Р. Поняття та ознаки сім'ї за законодавством України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. Вип. 3. С. 99–108.
13. Чутчева О. Г. Актуальні проблеми визначення категорії «сім'я» у праві соціального забезпечення. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право. Збірник наук. праць*. 2011. № 1. С. 217–220.
14. Інструкція про грошове забезпечення та компенсаційні виплати військовослужбовцям Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, затверджена наказом Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 13.03.2018 р. № 151. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0404-18#Text> (дата звернення 20.04.2024 р.).
15. Хто із сімей військовослужбовців за Законом «Про статус ветеранів військової служби...» є «членом їх сімей»? *Праця і зарплата*. 2002. № 20. С. 20.
16. Яковлева Г. О. До проблеми визначення поняття «суб'єкт права соціального забезпечення». *Право та інновації*. 2017. № 2. С. 69–74.
17. Синчук С. М. Правосуб'єктність сім'ї у правовідносинах соціального забезпечення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*. 2014. № 8. С. 209–212.
18. Андріїв В. В., Москаленко О. В., Прилипко С. М. та ін. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування: теоретичний аспект: монографія. Харків. Вид-во «ФІНН», 2011. 281 с.
19. Калюжний Р. А., Шапенко Л. О. Місце та значення юридичних фікцій в системі сучасних засобів юридичної техніки. *Юридичний вісник*. 2023. № 1. С. 25–31.